

и с покойником, и там на могилке делять, детям раздають, а коли детей нема, да хорошие конфеты, то и старым то по могилкам раскладають, а потом назад возвращаются и ужо батюшку плотють, его уже отправляют, вязуть, а етых приглашают на обед людей: приходите ужо на обед, и идут люди на обед, обед готовят хороший» (Чернобанова Анна Ивановна, 1927 года рождения, село Манюки Новозыбковского района).

Таким образом, анализ содержания понятийного уровня концепта-сценария «Похороны» показал, что на территории брянско-гомельского пограничья даже в пределах одного региона обряд обнаруживает ряд локальных вариантов и версий при проведении отдельных этапов похорон (постановка креста, бросание денег в могилу, время поминовения).

Список использованных источников

1. Брянский областной словарь. Ответственный редактор Н.И. Курганская. Брянск, – 2007.
2. Русский православный обряд погребения. Сост. П. Кузьменко. М.: Букмэн, 1996. – 159 с.
3. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Изд. 2-е. Ответственный редактор С.М. Толстая. – М.: Междунар. отношения, 2002.

УДК 81'373:398.332.4(476.2–37)

А. М. Воінава

НАМНАЦЫ ХРЭСЬБІННАГА АБРАДУ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬСКАГА РЭГІЁНА

У артукуле разглядаюцца назвы хрэсьбіннага абраду, зафіксаваныя на тэрыторыі Гомельскага рэгіёна. Праведена іх падрабязная лексіка-тэматычная класіфікацыя, даюцца шляхі пранікнення іх у беларускую мову, вызначаны тыпы структурнай матывацыі.

Народная мова захоўвае вялікі пласт назваў абрадавага цыклу, які да сённяшняга часу не вывучаны поўнасьцю. Геаграфічнае палажэньне Гомельскай вобласці заўсёды спрыяла цесным міжмоўным кантактам. Вынікі гэтага кантактавання адзначаюцца ў абрадавай лексіцы гомельскіх гаворак. У першую чаргу тут адлюстроўваюцца трывалыя сувязі беларускай і рускай моў, абумоўленыя і падмацаваныя наяўным

у штодзённым маўленні жыхароў рэгіёна беларуска-рускім білінгвізмам. Разам з тым, пастаянныя шматвяковыя сацыяльна-эканамічныя і культурныя зносіны суседніх роднасных народаў паўплывалі на фарміраванне асобных блізкіх і агульных рытуалаў і ў сямейным жыцці беларусаў і ўкраінцаў. Паспрыяла такім працэсам і агульная старадаўняя гісторыя, і падобныя аб'ектыўныя сацыяльныя сучасныя рэаліі.

У мове захоўваюцца самыя разнастайныя па часе ўзнікнення і функцыянавання лексічныя адзінкі. У сістэме нацыянальнай мовы гэта скарбніца ўяўляе сабой абрадавыя назвы, якія адлюстроўваюць важныя падзеі ў грамадскім і сямейным жыцці народа: называюць абрады розных перыядаў земляробчага календара беларуса, абазначаюць самыя значныя падзеі ў жыцці чалавека – нараджэнне, хрышчэнне, вяселле, пахаванне.

Так, у складзе сямейна-абрадавай лексікі выразна вылучаецца вясельная, радзінна-хрэсьбінная і пахавальная лексіка. У сямейна-абрадавай лексіцы разнастайнай з'яўляецца лексіка хрэсьбіннай абраднасці як аднаго з найбольш важных комплексаў сямейнай абраднасці, які мае даўнія развітыя традыцыі бытавой культуры, уяўляе значную цікавасць і з'яўляецца актуальным. Матэрыялам даследавання з'явіліся запісы хрэсьбіннага абраду, сабраныя падчас фальклорных і дыялекталагічных экспедыцый, зафіксаваных у розных месцах Гомельскага рэгіёна.

У складзе радзіннай абраднасці вызначаюцца тры асноўныя моманты: само нараджэнне, прыём у грамадства новага члена і ачышчэнне маці і бабкі-павітухі [1, с. 319]. У лексіцы хрэсьбіннага абраду маюцца спецыфічныя найменні, якія можна прадставіць у выглядзе наступных тэматычных груп:

1. Назвы абраду і этапаў абрадаў: **хрэсьбіны, хрэсбіны, крысціны, красціны**: *На хрэсьбін было пабагату людзей. У мяне дык пачті па сто чалавек. Усе любілі хадзіць. Білі кашу. Крупец Добр.; Хрэсбіны – спачала абязацельна ў цэркаў нясуць дзяцей, там ідзе абрад, красівыя гэтыя абрады з купаніям.* Крупец Добр.; *У дзень крысцін кума прыходзіла ў дом да дзіцяці з хлебам-соллю, ручніком і грашамі.* Лубянікі Браг.; **радзіны**: *Радзіны святкаваліся праз 2–3 тыдні пасля нараджэння дзіцяці.* Белін Петр.; **збіраць на шапачку**: *Першым дзелам збіралі дзіцяц на шапачку.* Петрыкаў; **разбіць гаршчок**: *Хто дасць больш грошай, той і разбівае гаршчок.* Лучыцы Петр.; **вадзіць 'хвост'**: *Пасля вадзілі "хвост". Баба, кум і кума ішлі дадому да бабы, а за імі ўсе астатнія і працягвалі гулянне.* Буркі Браг.

Царкоўны абрад хрышчэння называўся **хрэсьбіны, красціны**: *Хрэсьбіны праводзіліся звычайна ў той хаце, дзе жыве дзіця.* Рычоў

Жытк.; *Як прынясуць ад краста, то спраўлялі хрысціны.* Мазыр; *Саўсім нядаўна ў нас былі крэсціны.* Макаўе Гом. Спецыяльнае найменне меў і другі дзень хрэсьбін: **пахмелкі, пахмелле:** *На другі дзень тожа гулялі хрэсьбіны. Называўся гэты дзень “пахмелкі”.* Азяраны Рагач. Адным з этапаў правядзення абраду хрышчэння з’яўлялася перапіванне кумоў: *Перадача чарак з грашыма хросным бацькам называецца “перапіванне кумоў”.* Юравічы Калінк.

2. Назвы асоб, якія ўдзельнічаюць у абрадзе. Пры крашчэнні галоўнымі ўдзельнікамі былі **хросныя бацькі, хросныя радзіцелі, хросныя.** У народзе іх называлі **кум і кума.** Баршчоўка Добр. Зафіксавана і зборная назва **кумаўё:** *Прыходзім, гуляем, дзіцёначка кумаўё ложка пад печ, каб быў крэпкі, як печ.* Мірны Гом.

На тэрыторыі Гомельшчыны для наймення хросных бацькоў зафіксаваны наступныя назвы: **хросная маці, матка хрышчоная:** *Для гэтага бяруцца хросныя маці і бацька.* Белін Петр.; *Куму называлі матка хрышчоная.* Мазыр; **хросны бацька, хросны тата:** *Хросны бацька бярэ дзіця і дзержыць яго пры малітвах.* Белін Петр.; *Хросныя крысцілі дзіця. Таго, хто не знаў отча наш, таго ён і не ўзяўся хрысціць.* Крупец Добр.

Нованароджаны пры хрышчэнні называўся **хрэшчэнік, хрэснік:** *Куму называлі матка хрышчоная, а дзіцятка – хрышчэніца, хрышчэнік.* Мазыр; *Два разы ў год хросная і бабка наведваюць хрэснікаў.* Крыўск Буда-Каш. Першае дзіця ў сям’і называлі **первенец:** *Первенец – дзіця, якое першым нарадзілася ў сям’і.* Крупец Добр.

Пачэснае месца адводзілася **навітусе, бабе, бабе-прыродухе, бабушцы:** *Павітуха займала пачэснае месца.* Крупец Добр. **Баба,** *што купала ў первы раз, кашу варыла.* **Баба-прыродуха** – *старая баба, баба-павітуха.* Яна прыходзіла ў адметкі 3 разы, прыносіла падаркі. Удалёўка Лоеўск.; **Бабушка** *варыла кашу, пірага пекла з макамі і з ігрушамі.* Жлобін.

На абрадзе хрышчэнне выбіраўся **касір, лічыльнік:** *Але перад гэтым нада было выбраць касіра, які будзе збіраць выкуп за кашу.* Петрыкаў Петр.; *Выбіралі сярод прысутных самага жартаўлівага чалавека, які быў лічыльнікам (лічыў, якую суму пакладзе на горшчык з кашай кум, баба).* Дзякавічы Жытк.

Зафіксаваны і найменні жанчыны, якая нарадзіла па-за шлюбам: **краніўніца:** *Чаму так? Таму што дзіця сваё ў краніве яна найшла, так у нас гавораць.* Крупец Добр.; **гуляшчая:** *Хаякая без шлюбу нарадзіла, то гуляшчай называлі.* Отар Чачэрскі.

3. Назвы рытуальных прадметаў або сімвалаў, якія выкарыстоўваліся падчас абраду: **ручнік:** *Бабіна каша ўгортваецца ў ручнік.*

Навасёлкі Петр.; **гаршчок**: Патом ужэ кум разбіваў той **гаршчок**. Новыя Галоўчыцы Петр.; **крыж, крэшчык**: **Крыж** свеціца і адзяеца на дзіця; У цэркві кум должэн быў купіць **крэшчыка** сваяму хрышчэнцу. Петрыкаў. Падчас правядзення абраду хрышчэння рытуальнымі лічыліся самыя разнастайныя прадметы і нават жывыя істоты: **кот, певень**: Потым падаюць кашу. Ловяць ката ці пеўня і саджаюць у чыгун, накрываюць ручніком і пытаюцца ў бабы, ці яе гэта каша? Чамярысы Браг.

Пасля таго, як хрышчэнне дзіцяці закончылася, бабу дадому вазілі на **баране, тачцы, санках, карыце, начоўках, калясцы, балей, калёсах, карчы**: Садзілі кума і куму на **барану** і ездзілі да крамы. Навасёлкі Петр.; А калі **жартаўнікі, маглі і ў карыце** зацеці. Ст. Дуброва Акцябр.; Быў звычай вазіць бабку, яе саджалі ў **начоўкі і вазілі, каб гарэлкі** дала. Неглюбка Ветк.; Бабушку нада была вазіць. **Калісь вазілі на санях, еслі зімой, летам – на калёсах.**

Прынцыповае значэнне мелі і прадметы, якія трэба было браць ў царкву для правядзення абраду хрышчэння: **хлеб, соль, свечка**: Бралі з сабой **грамнічную свечку, кусок хлеба, шчапотку солі, іншыя клалі грошы, сыр і яшчэ што-небудзь, каб чалавек стаў шчаслівым і багатым**. Кірава Добр.; **мятнік, увівч**: Кума брала у цэркву **мятнік (кусок тканіны) і хлеб**. Мілашавічы Лельч.; **Ім даюць увівч (кавалак тканіны), каб выціраць рукі**. Мормаль Жлоб.

4. Навы абрадавай ежы. Найбольш пільная ўвага надавалася **кашы, бабінай кашы**: На хрэсьбінах была **бабка-навітуха, якая прыгатавала кашу**. Багрымавічы Петр.; **Бабіна каша ўгортваецца ў ручнік**. Навасёлкі Петр.

Да прыгатавання бабінай кашы прад'яўляліся пэўныя патрабаванні, яе ўпрыгожвалі: Баба варыла кашу з прасяных круп, дабаўляла ў кашу **масла, мёд, малако**. Гаць Акцябр.; **Верх кашы баба ўпрыгожвае кветкамі, кладзе грошы і абавязкова ўтыркае карандаш, прыгаворваючы**: “Вучыся добра, жыві багата і каб квітнеючае была ў цябе жыццё”. Чамярысы Браг.

У некаторых раёнах Гомельшчыны першы раз падавалі **падстаўную кашу**: Першы раз бабе падавалі не яе кашу, а **падстаўную**. Гаць Акцябр. Далейшы пачастунак быў самым разнастайным: **боршч**: Хазяйка **строіла гарэлку, кашу варыла і боршч варыла**. Кашу з **пшана**. Новыя Галоўчыцы Петр.; **блінчыкі, кісель**: Абавязкова павінны быць на **стале блінчыкі з смятанай і макам, кісель**. Гаць Акцябр.; **аладкі, булчкі**: Маладая маці **выпякці далжна што-небудзь на стол: аладкі, булчкі**. Пружынішчы Акцябр.

Абрады, звязаныя з сямейным жыццём чалавека, з'яўляюцца праяўленнем традыцыйнай культуры беларусаў, таму ў генетычных адносінах амаль уся лексіка належыць да агульнаславянскага лексічнага фонду. Гэта такія лексемы, як *бабка, дзед, кум, радня, хрысціць, каша, гаршчок, мятнік, ручнік, кажух, маці, бацька, парадзіха* і інш. [2].

Большасць зафіксаваных лексем з'яўляюцца матываванымі найменнямі. Пад матываванасцю слова звычайна разумеюць “абумоўленасць яго значэння значэннем іншага слова, ад якога яно ўтворана” [3, с. 121], усведамленне сувязі значэння і гукавой абалонкі, якая выражае гэта значэнне [4, с. 153].

У адпаведнасці з такім азначэннем выдзяляюцца розныя тыпы матывацыі: *лексічная* (адносіны матываванага слова з аднакаранёвым словам) і *структурная* (адносіны слова з аднаструктурнымі найменнямі). Пад структурна-семантычным тыпам матывацыі мы разумеем адзінства лексічнай і структурнай матывацыі слова, якое праяўляецца ў яго сувязі з гучаннем і значэннем утваральнай асновы і суадносінах з аднаструктурнымі моўнымі адзінкамі.

Як паказвае аналіз, самым пашыраным тыпам структурна-семантычнай матывацыі разглядаемых назваў з'яўляецца намінацыя паводле працэсуальнай прыкметы: *пахмелкі, хрышчэнік, мятнік, хрэсьбіны, красціны, радзіны, адведкі, вотведы, сматрыны, рубаха*. У такой дэрывацыі ўдзельнічаюць суфіксы -к-, -ух-, -іц-, -ах-, -ын. Радзей утвараюцца найменні ад назоўнікаў: *кажух, бабушка, ручнік*. Зафіксаваны на тэрыторыі Гомельскага рэгіёна і складаныя назвы. Сустракаюцца наступныя мадэлі састаўных назваў: прыметнік + назоўнік: *свяцовы мак, падстаўная каша, хросны бацька, хросная маці*; дзеяслоў + назоўнік або назоўнік з прыназоўнікам: *вадзіць “хвост”*; *збіраць на шапачку*; *класць на кашу*; назоўнік + назоўнік: *перапіванне кумоў*; дзеяслоў + назоўнік + назоўнік з прыназоўнікам: *выціраць рукі аб плацце*: *Пасля бабцы дарылі падарак, ткань на плацце*. Гэта называлася *выціраць рукі аб плацце*. Кіцін Жлоб.

Даволі значную групу ў гаворках Гомельшчыны складаюць экспрэсіўныя абрадавыя назвы. Асаблівасцю эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі з'яўляецца тое, што эмацыянальная афарбоўка накладаецца на лексічнае значэнне слова, але не зводзіцца да яго: дэнататыўнае значэнне слова ўскладняецца канататыўным. Такія лексемы, акрамя намінатыўнай, маюць яшчэ і экспрэсіўную функцыю, якая робіць іх адметнымі, выразнымі ў лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы, і дазваляюць перадаць такія эмацыянальна-ацэначныя адносіны суб'екта да прадмета, як ласкальнасць, іронія, кпіны.

У лексіцы хрэсьбіннага абраду зафіксавана шмат слоў з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, якія перадаюць розныя адценні пачуццяў. Такія адценні значэння могуць выражацца ўнутраным зместам моўных адзінак, з'яўляюцца экспліцытнымі – выражацца праз знешнія, фармальныя паказчыкі (суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі).

Выключным багаццем экспрэсіўных адценняў вылучаецца лексіка са значэннем асобы. Шырока прадстаўлена яна ў хрэсьбінных песнях: *Бабулька ж мая міленькая*. Добруш; *А дзiesiąтую дачушку*. Яе браты калыхалі. Добруш; *Люлі, люлі, сястрыца*. Добруш; *Не шкадуйце, мае кумочки*. Добруш; *А на дачушку – няхай выбачае*. Тураў Жытк.

Памяншальна-ласкальныя суфіксы назоўнікаў, што сустракаюцца ў радзінных песнях, у сваёй большасці не звязаны з памяншэннем прадмета (хацінка не маленькая хата), а з выражэннем адносін павелічальнасці або ласкальнасці. Так, суфіксы *-еньк-*, *-аньк-*, *-іньк-* выяўляюць станоўчыя адносіны да аб'екта, маюць значэнне яркай эмацыянальнасці і размоўнай экспрэсіўнасці: *Бяжыць (імя) к сваёй бабусеньке*. *Бяжыць яна скоранька*, *Просіць яна шчыранька*: – *Дай жа, Божжа, маёй унучцы Лягенько, дабрэсенько, скарэсенько!* Буркі Браг.

Такія ж адносіны выражаюцца з дапамогай суфіксаў *-ак-*: *Абы вырас унучак*. Добруш; *-к-*: *Аж да ўторнічка гуляць*. Добруш; *У нас радзінкі былі*. Добруш; *-ак-*, *-ок-*, *-ёк-*: *А Машын палюбоўнічак*. Покаць Чач.; *-ц-*: *З харошага дзераўца, З асату*. Юравічы Калінк.; *-ачк-*, *-очк-*, *-ечк-*, *-ейк-*: *Кума мая, кумачка*. Краснае Браг. *Баханачку хлеба*, Лубянікі Браг.; *Чаму мяне ў гасцейкі Не завеш?* Юравічы Калінк.; *-чык-*: *Не шкадуйце, мае кумочки, Па рубельчыку даць*. Добруш; *-ятк-*: *Дадому з дзіцяткам*. Лубянікі Браг.; *-іц-*: *Раса пала на травіцу*. Добруш; *“Сястрыца, расці скоры*. Добруш.

У складзе суфіксальных утварэнняў можна вылучыць словы максімальнай ступені экспрэсіўнасці – такія дымінутывы, якія ўтвараюцца ад дымінутываў: бабулечка ад бабуля: *Дам табе, бабулечка*, *Тры пуды маку* Добруш; бабусенька ад бабуся: *Бяжыць к сваёй бабусеньке*. Буркі Браг.; дзіцёначак ад дзіцёнак: *Вот родзіцца дзіцёначак*. Дуброўная Браг.; кумочки ад кумок: *А сягоння, мае кумочки*, *Мы на хрэсьбіны прыйшлі*. Добруш. У такіх назоўнікаў праяўляецца ўзмоцненая ступень ласкальнасці, мяккасці, добрых адносін.

Сустракаюцца ў традыцыйных фальклорных хрэсьбінных песнях і клічныя формы назоўнікаў: *Ці ты, куме, розуму Пытаеш?* Юравічы Калінк.; *Ой, ты, кумачку-пане, Ой, такі ў цібе стане*. Касакоўка Жлоб.; уласна дыялектныя канчаткі дзеясловаў: *Наша бабка ды па*

двару ходзя. Касакоўка Жлоб.; Бабка кашку нясець, А кум казной трасець. Касакоўка Жлоб.; Будумо ніці До пonedзелка. Рычоў Жытк.

У песнях, звязаных з хрэсьбіннай абраднасцю, часта фіксуюцца кароткія формы прыметнікаў, якія, як вядома, сустракаюцца найчасцей у фальклорных творах: *У адным кубку зеляно віно. Добруш; У трэцім кубку горка гарэлка. Добруш; Саладок мядок для кумы з кумам. Добруш; У бабкі кашка смачна, А ў кума казна ясна. Касакоўка Жлобін.*

Прадстаўлены ў хрэсьбінных песнях і вобразныя сродкі, якія таксама прызначаны падкрэсліць важнасць хрэсьбіннага абраду. Сярод тропай найчасцей сустракаюцца параўнанні: *Каша павінна вырасці і быць жоўтай, як сонца, рассыпчатой. Покаць Чач.; Калі адкрываюць ручнік, адтуль, як шалёны, вылятае кот. Палессе Чач.; эпітэты: Цячэ рэчанька, цячэ быстрая. Іванаўка Чач., Із-над камушка серабрыстага Іванаўка Чач.*

Іншамоўная лексіка ў межах разглядаемага семантычнага поля складае даволі кампактную мікрагрупу і адносіцца пераважна да так званых “культурных” запазычанняў. Многія з іх былі засвоены беларускай мовай яшчэ ў старажытнасці, з’яўляюцца даўнімі запазычаннямі: з польскай: кофта < пол. kofta; [3, т. 2, с. 355]; нямецкай: хвартух < пол. fartuch < ням. Vortuch; [3, т. 2, с. 300]; лацінскай праз пасрэдніцтва польскай мовы: касір < пол. casa < лац. capsa ‘футарал’; [3, т. 2, с. 300]; арабскіх моў: хуста < пол. chusta < іт. fustagno < ст.лац. fustanum < араб. Fastât, стар. назва Kaipa.

Абрадавая лексіка, якая да сённяшняга часу шырока функцыянуе на тэрыторыі Гомельскага рэгіёна, вызначаецца багатай і складанай сістэмай лексічных сродкаў, варыянтнасцю і разнастайнасцю сродкаў з іх семантычнымі і граматычнымі асаблівасцямі, з’яўляецца неад’емнай часткай духоўнай культуры беларусаў, у якой захаваны старажытныя моўныя з’явы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Зеленин, Д.К. Восточнославянская этнография / Д.К. Зеленин. – М.: Наука, 1991. –511 с.
2. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка в 4-х т.: пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва / под ред. и с предисл. Б.А. Ларина / М. Фасмер – М., 1986–1987.
3. Моисеев, А.И. Мотивированность слов // Исследования по грамматике русского языка. Учёные записки ЛГУ, 1963. Вып. 68, № 322.
4. Супрун, А. Е. Лекции по лингвистике / А. Е. Супрун. – Мн., 1980.